

Невен Цветићанин
Институт друштвених наука
Београд

УДК: 316.342.2:316.323.6/.7(497.11)''19/20''
Прейходно саопишићење
Примљено: 17. 12. 2011.

МЕТОДА И ПРАКСА – ПРАКТИЧНЕ КОНСЕКВЕНЦЕ МЕТОДОЛОШКОГ/МЕТОДОЛОШКИХ СТАНОВИШТА

У овом раду анализира се студија Чекајући капитализам Младена Лазића. Пажња се посвећује првом делу ове студије у којему је аутор спецификовао теоријске основе социјалне изражавања, односно социјалну методолошку позицију. Ту методолошку позицију овај рад испитује обзиром на њене евидентне практичне консеквенсе, те у њој препознаје два елемента. Први елемент произлази из изв. историјско-релационе методе којом се аутор користи у маниру француске „школе анала“ која истражује процесе дуготрајања, док други произлази из (нео)марксистичког раслојања појмом класе и класног делања. Након испитивања ових двају елемената Лазићеве методолошке позиције закључује се да из њих произлазе различите практичне консеквенсе у погледу присуства друштвеним променама, будући да је метода неодољива од праксе, у смислу да је теорија фундирана практичним хабитусом свога аутора. Из историјско-релационе методе произлази фаворизовање еволутивних друштвених промена, те је ово методолошко становиште компатибилно са социјалдемократским градуалним приступом, док из (нео)марксистичког раслојања појмом класе произлази теза са историјално револуционарним консеквенсама. Стога ће бити могућа и различита чињања ове Лазићеве студије, посебно у делу који говори о „настанку нових класних односа у Србији“ и о „чекању капитализма“ као средства еманципације српског друштва од српске државе. Амбивалентношћу методолошког обрасца који се користи, односно амбивалентношћу практичних консеквенси које произлазе из коришћене методологије/методологија, студија Чекајући капитализам дала је повода како за умерена, тако и за радикалнија чињања, сходно практичном хабитусу самог чињаоца.

Кључне речи: *метода, пракса, историјско-релациони метод, класа, класно делање, еволуција, револуција*

Увод

Наука, као стално отворен и недовршен систем у коме су могућа увек нова истраживања и нови закључци, напредује у међусобном дијалогу научних становишта и позиција, а научник, без обзира да ли се бави природним или друштвеним наукама, највише добија када наиђе на студију (тј. на другог научника) са којом

може да ступи у плодотворан дијалог. Студија Младена Лазића *Чекајући кайи-йализам, Насијанак нових класних односа у Србији* (Лазић, 2011.) без сумње једна је од таквих студија које нас подстичу да, преиспитујући њене основне тезе, истовремено преиспитамо и наше сопствене закључке, односно да, са отвореношћу као базичним условом, ступимо у комуникацију научних становишта, очекујући из читавога процеса својеврстан теоријски „профит“, у смислу разјашњавања базичних проблема одабраног теоријског комплекса.

Наша првобитна намера била је да у једном научном чланку, уобичајене дужине, покушамо да осветлимо кључна места целовите Лазићеве студије, осврћући се на њене главне премисе и закључке који из њих произлазе. Но, након читања књиге и увиђања њене комплексности, сложености и појмовног богатства, као и њезине разноврсности, дошли смо до закључка да је анализу ове књиге могуће извршити, макар уколико јој се мисли прићи озбиљно и темељно, тек у неколико научних чланака, који би били посвећени сваком од њених делова. Сам аутор ове студије у њеном предговору је истакнуо да се она „састоји из три (тесно повезана, али и посебна) дела: теоријског, историјског и емпиријског“ који се „до извесне мере, могу и самостално користити“ (Лазић, *ibid.*: 12). Једноставно речено, делови Лазићеве студије залазе у различите области социологије као науке; први у домен методологије социолошког истраживања, други у домен социологије историје (односно, тзв. историјске социологије, што је алтернативан термин поменутом термину којим се ми служимо у сопственим истраживањима), трећи у домен тзв. емпиријске социологије, да би сви заједно репрезентовали интегрално јединство и богатство самог социолошког мишљења. Лазићева књига је специфична већ по томе што у њој социологија није редукована, како се то често у задње време чини у исхитреној жељи да се ствари поједноставе и да се пронађу теоријске пречице, на било који од својих поменутих интегралних делова, већ јој је допуштено да проблеме које истражује захвата, истовремено, и у њиховом корену и у њиховој вишедимензионалности, како би се они осветлили са што више страна.¹ Но, редукцију је нужно извршити у анализи ове књиге због њене комплексности и појмовног богатства, јер су пред нама две алтернативе; или да и сами напишемо књигу о овој књизи, што би ипак било исувише, или да, због озбиљности анализе, сваки од њених делова претресемо у одвојеном научном чланку, не губећи пак никада из вида њено интегрално јединство, које се, опет, због величине захвата, често одржава на стакленим ногама. Ипак, неће нас сви делови ове студије подједнако занимати, те ће нам она бити најзанимљивија на оним местима где се дохвати тзв. *процеса дуої ирајања* у српској историји, односно у

¹ На неким местима (стр. 25-26.) Лазић се дотиче самог услова могућности постојања социологије као науке, о чему ће више речи бити касније.

њеном другом „историјском“ делу, коме смо првобитно и мислили да посветимо научни чланак, користећи друге делове само као антефиле или, пак, као функционални додатак. Но, након читања књиге дошли смо до закључка да није могуће истраживачки прићи овом другом „историјском“ делу, уколико се претходно пажња не посвети оном првом „теоријском“, односно методолошком делу. Трећи „емпиријски“ део ће нам бити занимљив тек овлаш, и то не само због наших конкретних истраживачких афинитета, већ и због базичног уверења које делимо са једном од основних поставки Лазићеве књиге - да је садашње емпиријско друштвено стање (српског, или било којег другог друштва) само производ дубљих историјско-социолошких структура које делују у њему из позадине, у процесима дугог трајања.² Опет, да би се ове дубинске историјско-социолошке структуре испитале требамо се вратити на проблем теоријског утемељења истраживања, односно његове методе, која је опет саобразна друштвеној пракси којом смо захваћени, или поједностављено говорећи – наше истраживање производи из нашег целокупног светоназора, који је опет фундиран у нашој, личној и колективној друштвеној ситуацији, те у том смислу метода и производи из праксе. Крајње просто говорећи – како живимо, тако и мислимо, односно наше мишљење је, макар када је реч о социолошком мишљењу, фундирано друштвеним условима нашег живота.

То ствари враћа на сам извор - на проблем методе, која, као што смо истакли, није тек пука произвољна теоријска апстракција, већ исходи из нашег специфичног практичног фонуса, као његова нужна теоријска надоградња, будући да су живот и мишљење у међусобној зависности и корелацији. Лазић на једном месту, говорећи о својеврсном детерминизму који делује у историји каже „да се на основу почетно датих околности (које је у *стварности* изабрао сам аналитичар, према *својој истраживачкој хипотези*) историјско кретање одвија као реализована нужност: оно што је настало, неизбежна је последица претходног историјског склопа, што затим имплицира и поглед унапред – оно што настаје, настаје по нужности” (Лазић, 2011: 60, поцртао Н.Ц.). Са овим се потпуно слажемо, уз додатак да је ова *стварност* у којој се врши одабр околности које ћемо да анализирамо „наша“ стварност, односно да је условљена „нашим“ практичним хабитусом, те она не мора бити „стварност“ и неког другог истраживача или неке друге социјалне групе. Отуда и постоје различити погледи на историју и на њен ток, као и различите социологије (или, пак, филозофије) историје³, фундиране у различи-

² О нашем схватању односа између емпиријске стварности једнога друштва и дубинских историјско-социолошких структура које се таложу у процесима дугог трајања и условљености првог фактора другим, веома концизно, у (Цветићанин, 2011.)

³ О различитим социологијама/филозофијама историје веома прегледно и језгровито у веома корисном оксфордском зборнику са овом проблематиком (Burns, Robert M. i Rayment – Pickard, Hugh, 2007).

тим базичним методологијама, које су опет фундирани у простој друштвеној пракси којој је неко изложен и чији је саставни део. Стога и не постоји, да парафразирамо Фукоа, апсолутна истина историје, односно не постоји нека објективна историјска схема, као код Хегела или, пак, Маркса, већ постоје различите форме историјског знања које је стога фрагментарно и плурално.⁴ Једноставно говорећи, не постоји једна обавезујућа *социологија* историје, српске или светске, већ само различите *социологије* историје, фундирани различитим *методологијама* социолошког/историјског истраживања, које су опет фундирани у различитом практичном хабитусу истраживача. Најпростије речено, не постоји једна *методологија* социологије/филозофије историје, већ само различите *методологије*, проистекле из различитих делатних пракси, будући да су, сходно овом нашем „фукоовском“ становишту, метода и пракса неодвојиве.

Сходно овом становишту, ми ћемо и Лазићеву књигу, односно њен први „теоријски“ тј. методолошки део коме је посвећен овај научни рад, прочитати, да парафразирамо Лазића, сходно „својој истраживачкој хипотези“, која се састоји напосто у томе да преиспитујемо све монолитне, тотализујуће теоријске концепте и да указујемо на базични плурализам облика који стоји иза наизглед монолитних теоријских категорија. Ово неће бити учињено у полемичком тону према Лазићевим поставкама, већ управо у дијалогу са њима, јер његова студија веома често и сама деконструира неке окоштале теоријске облике и није јој свесна намера да промовише било какав монолитни и тотализујући теоријски догматизам. Штавише, ова студија је управо у смислу борбе са окошталом и недовољно промишљеним теоријским категоријама веома храбра, јер иступа из доминантних „транзиционих“ модела друштвене теорије и не либи се да призове у помоћ неке, од стране актуелног друштвеног тренутка, анатемисане теоријске моделе, попут располагања појмом *класе* и *класног делања*, који се одавно сматрају демодије у помодним социолошким круговима. Ова студија се чак на веома шармантан начин и руга таквим помодним теоријским трендовима, више него очигледно зависним од актуелног друштвеног/политичког тренутка (на којима се управо најбоље потврђује теза да су метода и пракса неодвојиве и међузависне) као нпр. онда када Лазић, не без ироније, примећује, како су се „совјетолози (и марксистички лењинисти) на Истоку и на Западу преобукли у „транзитологе“ (Лазић, 2011:9). Лазић својим повратком на „класно мишљење“, имајући у виду актуелни друштвени тренутак и актуелни тренутак доминантних социолошких токова, свака-

⁴ Ово је Фукоов такозвани „став о граници“ („limit attitude“) који подстиче истраживање *граница* историјског знања, које не може бити валидно на универзалан и апсолутан начин, као на врхунцу модерног мишљења управо са Хегелом и Марксом, већ само парцијално, зависно од перспективе посматрача (Foucault, 1991: 45).

ко делује анти-догматски, односно као разарајућа антитеза обзиром на постојеће стање, али се та антитеза, уколико погрешно и ригидно буде схваћена у неком еветуалном радикалнијем читању ове студије може преокренути у спутавајућу „тезу“ са тотализујућим последицама. Напросто, у овоме раду ћемо указати на могућности различитих читања ове вишедимензионалне студије, јер је аутор својим извођењима дао повода за различите финалне практичне консеквенсе својих ставова, на које ћемо покушати да укажемо у овоме научном чланку. Лазићевој студији се свакако не може приписати свесна намера да афирмише монолитне и тотализујуће теоријске категорије са радикалним импликацијама, јер у *контексту* у којем су обрађене, ауторове теоријске фигуре служе искључиво научној анализи, али би у неком другом, промењеном *контексту*, услед разноразних површних тумачења, могле бити злоупотребљене и искориштене за промовисање радикалних и револуционарних друштвених пракси, будући да теоријско мишљење, поготово из области друштвених наука, никада није без практичних консеквенси. Дакле, овај рад ће покушати да истражи могућности различитих читања Лазићеве студије, те ће указати на практичне консеквенсе тих читања, јасно и отворено заузимајући став према свакој од тих варијанти. Овај рад ће бити посвећен првом, теоријском, односно методолошком делу његове студије, у коме ће се, због највишег нивоа апстрактности, управо онајбоље моћи препознати амбиваленција ауторовог становишта, мање приметна у остала два дела књиге, који су конкретнији и остављају мање простора за амбивалентна тумачења. Напослетку, ова анализа првог „теоријског“ тј. методолошког дела Лазићеве студије биће припрема како бисмо се окренули анализи другог, за нас суштинског и по нашем мишљењу најуспешнијег, „историјског“ дела ове студије, што ћемо спровести у неком будућем, одвојеном научном раду, који ће свакако бити написан у скорје време, уколико се планираном послу не испрече неочекиване околности.

1. Величина теоријског захвата и нежељене последице

Пре него што кренемо на експлицитну анализу методолошко-епистемолошког апарата на којем почива ова студија, рећи ћемо неколико најопштијих речи о карактеру Лазићевог теоријског подухвата којим се конституише овај апарат.

Наиме, ова студија у њеном методолошком делу представља прави уџбеник, односно ненамеравани уџбеник из социологије, у којему се рекапитулирају мишљења и становишта класика социолошке (и историографске) мисли Маркса, Вебера, Диркема, Дарендорфа, Бурдијеа, Бродела, Гиденса и осталих, како би се у једном синтетичком захвату њихове тезе комбиновале и бивале инкорпориране у сопствено становиште аутора. Такође, обрађујући свој основни предмет, српско друштво у његовим социолошким трансформацијама, ова књига дотиче читав низ класичних социолошких тема као што су проблем класа, елита, колективног де-

лања, као и саме социолошке методе преко које се социологија уопште и легитимише као засебна дисциплина у корпусу друштвених наука. Тако се Лазић на неким местима (Лазић, 2011: 25-26) дотиче самог *услова могућности* постојања *социологије као науке*, спецификавањем саме социолошке методе, која нужно рачуна са друштвеним општостима и кроз њихову призму посматра „емпиријски“ материјал, чиме за разлику од здраворазумског мишљења залази у пар ексцелленце научне дистинкције. Из тога можемо закључити да се његова књига бави фундаменталним, а не тек површинским социолошким питањима и темама, те настоји да свој задатак спроведе на систематски начин. Једноставно говорећи, без обзира на различите методологије/социологије у њиховом разнородном спецификавању узрочно-последичних низова, свака од њих, да би уопште била *социолошка*, мора да барата појмом друштвене општости, односно да садржи „елементарну концепцију о посебној природи друштвених група, према којој је њихова egzистенција релативно аутономна од појединаца који их сачињавају“ (*Ibid.*: 25).

Конечно, кроз читаву студију се, као у некој фути, понавља и расправља основни мотив са базичним социолошким пра-питањем о односу између „објективних“ структура и „субјективних“ актера, те се на ово питање покушава одговорити уравнотежено, без обзира што се Лазић често нагиње час на једну (нпр. на странама 29-30.) час на другу страну (нпр. на странама 47-48.), да би се, конечно, за уобличавање сопственог синтетичког становишта о међузависности и међуутицају ова два фактора, послужио Марковим и Гиденсовим тезама (*Ibid.*: 48-49, 50.) и заокружио сопствену позицију (*Ibid.*: 51.). Сходно овој „синтетичкој“ позицији „структуре, природне као и друштвене, представљају услове делатности које људи затичу, при чему су ти услови производ саме ове делатности“ (*Ibid.*: 51.) јер „сама унутрашња противречност и мултиверијантност структура чини темељ њихове отворености“ (деловању актера, оп. Н.Ц. *Ibid.*: 52).

Због свега поменутог, заиста можемо рећи да су у нашем академском миљеу, макар у последње време, посве ретке студије попут ове које на систематски начин покушавају да допру до фундаменталних социолошких питања, јер је скорашњи тренд у помодном нагласку на емпиријску социологију, поготово у времену крњег, сировог и неинституционализованог парламентаризма у Србији и различитих страначких изборних кампања у чију се сврху и од саме емпиријске социологије прави јефтин маркетиншки инструмент и приземна псеудо-наука.

Но, управо зато што ова студија иде ка фундаменталним социолошким питањима и што је њезин теоријски захват велик и амбициозан, те му се приступа „синтетички“, јавиће се, као нежељена последица, амбиваленција у њеним закључцима и различите могућности њеног читања. У социологији, као и у физици, као и у свакој науци између осталог, што се више удаљавамо од емпиријског нивоа све смо ближе флуидном и растегљивом нивоу апстракција највишега ран-

га, које ће се моћи тумачити на различите начине и чак и за теоретичаре највишег ранга биће веома тешко избећи замку двосмислености, јер научно мишљење по својој структури и јесте вишемислено и подстиче додатне научне рефлексије. Наиме, једноставно говорећи, што је теоријски захват већи и амбициознији, све је већа опасност од различитих и међусобно противречних читања тог теоријског подухвата и томе подлежу готово све књиге опсежнога домена у некој научној области. Управо смо на својој кожи осетили то правило⁵, а од њега неће бити поштеђена ни Лазивићева студија, што ће посебно бити видљиво у њеном првом, методолошко-епистемолошком делу, чијом експлицитном анализом ћемо се бавити у наставку и којему ће, уопште, бити посвећен овај научни рад.

2. Историјско-релациони метод

Основна методолошко-епистемолошка поставка студије *Чекајући калитализам*, на којој почивају њени експлицитни закључци о српској историји и позицији друштвених група унутар ње, јесте да постоји епистемолошка нужност аналитичког коришћења концепта *колективних актера* (класа, елита, друштвених покрета, политичких партија, синдиката, итд) у тумачењу друштвених процеса.

Друга теза, која се логично надовезује на ову прву, јесте да поменути колективни актери делују у заданом контексту условљеном *дубинским историјско-социолошким структурама*, па се сходно томе друштвена промена одвија као „секвенцијални низ *условљених* избора историјских актера“ (Лазивић, 2011: 59). Ово даље, неизбежно, води истраживању ових дубинских историјско-социолошких структура. Једноставно говорећи, историја има свој ток који није произвољан, јер се услед деловања ових дубинских историјско-социолошких структура ствара „ограничавајућа мрежа историјских алтернатива“ (*Ibid.*), која представља оквир у којем се уопште могу десити „историјски“ избори, тј. избори самих историјских актера. То, консеквентно изведено, значи да конкретне емпиријске друштвене појаве, поретци и историјски облици нису случајни, већ су прозивод дубин-

⁵ Наиме, наша, првенствено по ширини домена тема, обимна студија (Цветићанин, 2008.) доживела је различита читања од којих су нека (нпр. Kursar, 2011.) потпуно опречна у односу на пробитну тенденцију аутора, а посебно је занимљиво да су практичне импликације које се изводе из ове студије супротне онима које је сам аутор покушао да обезбеди својој књизи. То сведочи да књига једном када је написана више није у нашој власти, већ има свој пут независан од аутора, а аутору само остаје да даље у новим радовима прецизира и разјашњава своје тезе, што може, али и не мора бити ефективно у односу на различита читања његове студије. Стога остављамо простора за тезу да смо и ми сами „погрешно“ прочитали Лазивићеву студију на неким местима, иако ћемо уложити знатне напоре да не учитамо усиљено ништа што није тенденција књиге, тражећи, пак, у свему, контра-аргументе сопственим ставовима.

ског и простом оку скривеног тока историје који, вођен дубинским историјско-социолошким структурама, поставља оквир за конкретно историјско деловање.

Ово води кориштењу метода који Лазић назива *историјско-релационим методичким њприсџуџом* (*Ibid.*: 10) који друштвене процесе посматра као структурално условљене и сходно којему су *историјски насџале сџрукџуре* заправо *џривремено крисџализовани друшџвени односи*. Овај приступ, по нашем мишљењу не само плодан већ и нужан у било којем озбиљном социолошком/историјском истраживању, којим смо се и сами служили у нашим радовима посвећеним сличној проблематици (Цветићанин, 2010., Цветићанин, 2011.), можемо назвати *џенеалошким*, јер задира у саму генезу проблема, или још боље *џеолошким*, јер оперише геолошким појмовима попут *крисџализације* и, без сумње, на је трагу истраживања француске школе социјалне историје познате као “школа анала”.⁶ Колико Лазић дугује француској “школи анала” јасно је већ из увода књиге када говори о процесима „средњег и дугог – транс/системског – трајања“ (Лазић, 2011: 17), што његову студију чини вредном поштовања, јер, у великој поплави тзв. емпиријске социологије, код нас су веома ретки покушаји да се социолошки анализирају процеси средњег и дугог трајања, којима се тек темељно могу објаснити тренутно видљиве емпиријске социолошке чињенице. Не избегавајући емпиријску социологију ова студија такође, у свом трећем тзв. емпиријском делу, даје тумачења конкретних емпиријских чињеница наше свакодневице, али је потпуно јасно да је фундирана у свом првом тзв. теоријском делу, који се бави питањима методе, из кога исходи и други тзв. историјски део, те ова прва два дела дају базична објашњења, док емпиријски део представља само неку врсту верификације методе тј. генералне хипотезе, у поперовском смислу, односно презентацију њене проверљивости и истинитости.

У практиковању овога што смо назвали *џенеалошким/џеолошким методом*, која мора да се пробије кроз талогџ нагомиланих и крисџализованих структура, како би објаснила емипријске чињенице на њиховој површини, Лазић иде уназад, од садашњости ка прошлости, будући да је, сходно овом становишту, садашњост и условљена прошлошћу. Будући да су ове дубинске историјско-социолошке структуре крисџализовани облик друштвених односа и конституишу се кроз процес борбе различитих друштвених група (класа, елита, итд.) (*Ibid.*: 11.) изгледа целисходно да од друштвених сукоба у садашњости кренемо са анализом ка друштвеним сукобима у прошлости из којих су се управо и развили ови садашњи

⁶ Ова школа је своје највеће највеће узлете имала са Фернаном Броделом и неколицином осталих теоретичара социјалне историје, који су заправо комбиновали социологију и историју, практикујући један дубински, интегрални приступ, друштвеним истраживањима. Начин мишљења ове школе је можда најбоље видљив из језгровитог Броделовог дела *Сџисџи о истџорији* (Бродел, 1992.)

друштвени односи. Но, биће заправо попуно свеједно да ли идемо уназад од садашњости према прошлости или од прошлости са објашњењима ка садашњости, јер у оба случаја остаје чињеница да је садашњост, у овом јаком социолошком смислу дубинских структура, кроз тзв. *процесе дугог трајања*, утемељена у прошлости, те је разлика само у начину излагања. Било како било, Лазићу је ближи овај „регресивни“ историјски истраживачки метод“ (*Ibid.*), али ово се, по нашем мишљењу, тиче искључиво начина излагања који је мање битан све док анализа као своју основу узима тзв. *процесе дугог трајања*, који се могу реконструисати и уназад (од садашњости ка прошлости) и унапред (од прошлости ка садашњости), па чак и антиципирати (у виду неке могуће и вероватне будућности).

Оно што је битно напоменути јесте да су ове дубинске историјско-социолошке структуре динамичне, а не статичне, јер се на њима гомилају увек нови и нови „талози“ друштвене грађе, односно нове „наслаге“ кристализованих друштвених односа који су по себи променљиви и нестални. Тако, сходно овом историјско-релационом методу, свака социологија која претендује на озбиљност мора бити *историјска социологија* тј. *социологија историје*, па, будући да динамичност дубинских структура произлази из тога што су оне кристализовани друштвени односи, динамичност није ништа друго до други израз за историчност (*Ibid.*: 53). Лазић описује суштинску динамичност структура „зато што се односи увек граде на напетости између њихове репродукције и промене, и стога што једни актери настоје да постојећи облик односа сачувају, а други да га промене“, па „ко каже структура“ заправо каже „промена односа“ (*Ibid.*: 53-54.).

Претходни процес напетости између репродукције и промене структура је очевидно, речено терминологијом која нам је блиска, дијалектички, али Лазић избегава кориштење израза „дијалектика“, „дијалектички“, „дијалектичност“ и сличних у читавој својој студији, вероватно да се не би изложио оптужбама за кориштење превазиђене (дијалектичке) методе и „застарелог“ теоријског дискурса. Тек на махове, на споредним местима, спомиње претходне изразе, као онда када говори о „негативној дијалектици“ (*Ibid.*: 124). Ми сматрамо, с ону страну свих могућих квалификација, да је дијалектички метод (фактички садржан код Лазића ако не и номинално) веома плодан и да представља моћно аналитичко оруђе, те да се њему има захвалити успешност многих појединачних анализа у овој студији, без обзира што сам аутор избегава да своју методу, макар необавезно, назове дијалектичком.⁷

⁷ Тако нпр. на ономе месту где говори „о прошлости која је разбаштињена“, али која сопственим искључивањем утиче на доминантни историјски ток (*Ibid.*: стр. 60.) бива јасно да је реч о дијалектичком процесу, али Лазић избегава да то истакне. Такође и на оним странама на којима говори о центрифугалним и центипеталним силама које су деловале у СФРЈ и њиховом међуодносу (*Ibid.*: 85-86.), попуно је јасно да је ово опет дијалектички однос, али Лазић избегава овакву терминологију, но, без обзира на то, његова анализа иде баш по „дијалектичком шаву“ и из тога профитира.

Немајући овде времена и простора да се бавимо спецификавањем свих бенефита дијалектичког начина мишљења по конкретне историјске анализе, можемо, закључујући овај део, рећи да Лазић стоји на „становишту о нераздвојивости друштвених и историјских наука“ (*Ibid.*: 54.). То је управо оно становиште које је веома поучно за честе неисторијске говоре о људским правима, правној држави и свему осталом, који, одбијајући да се запусте у историјску анализу проблема, постају пуким статичким идеолошким конструктом, насупротив реалној друштвеној динамици коју Лазићева књига захвата с ону страну свих обавезујућих идеолошких дискурса. Коначно, сходно свом методолошко-епистемолошком обрасцу Лазић закључује да су „социологија и историографија у ширем смислу једна наука“ (*Ibid.*), те се овом његовом закључку нема шта ни додати ни одузети.

3. Анализа појма класе и њени тотализујући ефекти

Први елемент Лазићеве методолошко-епистемолошке позиције је претходно описан историјско-релациони метод, односно оно што смо ми назвали *тенеалогичким/геолошким ѝрисѝуиом* друштвеним истраживањима, која од њега могу имати вишеструке користи. Други елемент који Лазић укршта са овим првим је тзв. *класно мишљење*, односно кориштење појма класе како би се апострофирале разлике између различитих друштвених система/друштвених формација, који се разликују управо својом класном структуром, односно класним односима који их конституишу. Овим се отвара “други колосек” методолошког утемељења Лазићеве студије којим се “кристализовани” друштвени односи који конституишу дубинске историјско-социолошке структуре описани у претходним редовима, своде, уз помоћ апстракција највише врсте, на класне односе.

У наредним редовима описаћемо како Лазић “уводи у игру” појам класе и покушаћемо у наставку да испитамо крајње консеквенсе овакве стратегије.

Појам класе се у Лазићеву студију уводи постепено, истицањем различитих социолошких школа које се користе хеуристичком вредношћу овога појма у својим истраживањима, како би се, надаље, мишљење самог Лазића одредило у односу према овим школама и коначно определило за најпродуктивнији приступ имајући у виду првенствено планирану ширину предузетог теоријског подухвата. Тако се разликују неовеберијански, неомарксистички и тзв. актерски приступ појму класе и проблематици колективног историјског деловања (*Ibid.*: 18-22.), при чему аутор коректно истиче бенефите и слабости сваког од ових приступа, несумњиво бивајући ипак најближи неомарксистичком приступу из простог разлога што тај приступ, користећи апстракције највише врсте, омогућава најшири теоријски захват, док су неовеберијански и актерски приступ ограниченијег домена и као такви мање сагласни са базичном стратегијом Лазићевог истраживања.

Надаље, редефинишући појам класе и појам колективног историјског деловања и доводећи га у однос према раније спецификованом историјско-релационом методу који проучава дубинске историјско-социолошке структуре Лазић истиче да су класе истовремено и структуре и актери (*Ibid.*: 25 и даље) и да су као такве, садржавајући у себи и објективни и субјективни елемент, основни темељ васколикој друштвеној динамици. Заправо, основна Лазићева методолошка поставка је иста као и Марксова и он је назива „претпоставком „вишег“ реда апстракције“ и сходно њој се „глобални друштвени системи/друштвене формације (феудално друштво, капитализам...) заснивају на доминацији одређеног начина производње друштвеног живота“ (*Ibid.*: стр. 27, 28.), а сам овај “начин производње друштвеног живота” је класно заснован. Једноставно говорећи, оно по чему се један “глобални друштвени систем” може разликовати од другог су класни односи који унутар њега важе. Ове класне односе, желећи да избегне било какав теоријски редуccionизам, Лазић не своди искључиво на економску сферу, већ се одређени “начин прозиводње друштвеног живота” репродукује у међузависности економских, политичких и културних односа у друштву тј. у подручју власништва, државне власти и културне хегемоније. Но, оно што остаје као константа јесте да се, без обзира на факторе који га конституишу, један “начин прозиводње друштвеног живота” може јасно разликовати од неког другог “начина прозиводње друштвеног живота” или најпростије говорећи – феудализам се разликује од капитализма, а капитализам се разликује од социјализма, зато што сваки од ових система има своју “есенцију” базирану на специфичним класним односима који унутар њега важе и која тај друштвени систем разликује од свих других друштвених система познатих у историји.⁸ Најпростије речено, појам класе, односно класних односа, је конституишући за различите друштвене системе који се могу прецизно разликовати једни од других и међу којима, управо због тотализујућег деловања основних класних односа, није могућ било какав компромис у виду неког “мешовитог” система.

Но, уколико се на аналитичком нивоу истакне теза о непремостивој разлици између различитих друштвених система/друштвених модела, односно њихових основних класних односа, њене практичне последице могу бити у оправдавању немогућности комуникације између различитих друштвених модела и евентуалних компромисних облика међу њима попут нпр. државе благостања, те су, сходно овој консеквентно изведеној позицији, различити друштвени системи осуђени

⁸ Иако истиче да је могуће да се у једном друштвеном систему јаве обриси неког другог система, као што је нпр. у робовласничком античком друштву постојала тржишна економија, Лазић сматра да сваки друштвени систем има основне класне односе који га конституишу и који су у њему доминантни и конституишући, док су сви остали односи споредни и као такви суштински небитни за ову „есенцију“ основних друштвених односа. (*Ibid.*: 32.)

на међусобну борбу. Из ове тотализујуће класне позиције која исходи из Лазићевог становишта и која има револуционарне импликације држава благостања се поима само као средство да капиталистичка политичка класа ојача своју позицију тако што ће ослабити капиталистичку економску класу („на рачун профита власника“, како каже Лазић, *Ibid.*: 30.), из чега се може закључити да капитализам није могуће еволуционо променити, већ само револуционарно укинати. Но, овим се превиђа да у држави благостања није политичка класа остала иста (представљајући само власнике капитала) већ је на демократски начин проширена и онима који су представљали и не-власнике тј. раднике, који су преко својих партија (нпр. Лабуристичке у Британији) обнашали и саму власт за време лабуристичких премијера и да смо у држави благостања имали класни компромис у буквалном значењу речи.⁹ Уопште, Лазићева мисао ће стално бити разапета између (нео)марксистичког револуционарног и социјалдемократског еволуционистичког елемента, који произлазе логично из два елемента саме Лазићеве методологије – први из онога што дугује (нео)марксистички (ре)интерпретираном појму класе, други из историографске методе француске „школе анала“ која је говорила о „процесима дугог трајања“ у којима нема наглих скокова и промена, већ имамо један еволутивни след збивања. У оцени државе благостања код Лазића претеже (нео)марксистички елемент са његовим револуционарним импликацијама, али ће на неким другим местима, као, на пример, у читавом другом „историјском“ делу његове студије, који се бави социологијом новије српске историје, претежан бити „броделовски“ елемент са несумњивим еволуционим практичним консеквенсама. Заправо, у првом „теоријском“, односно методолошко-епистемолошком делу његове студије биће претежнији тотализујући ефекти (нео)марксистичке (ре)интерпретације појма класе, који, ипак, неће бити доминантни у другом „историјском“ делу у коме Лазић новију српску историју анализира на трезвен и разборит начин, не робујући тотализујућим апстракцијама са револуционарним практичним последицама. Коначно, у самом закључку читаве своје студије (*Ibid.*: 252-254.) када сасвим пронициљиво закључује да је у Србији, да би се уопште трансформисао постојећи псеудо-капиталистички систем (а у суштини систем са традиционалистичком улогом државе дестимулативном по друштвени развој), потребно најпре успоставити истински капиталистички систем са истинским тржишним односима - Лазић несумњиво стаје на социјалдемократску еволуциону позицију. Са тим закључком смо више неголи сагласни и тим више налазимо корисним да у овоме раду скренемо пажњу на нека могућа нежељена читања ове студије услед амбиваленције садржане првенствено у њеном првом „теоријском“, односно методолошко-епистемолошком делу.

⁹ О држави благостања у овоме контексту у студији Слободанке Недовић (Недовић, 2005).

Сам Лазић као да је свестан тотализујућих ефеката „класног мишљења“ на које се ослања у својој студији и можда управо стога напомиње, на централном месту првог методолошко-епистемолошког дела, да се појам класе појављује на различит начин на различитим нивоима (*Ibid.*: 29.). У следећим редовима ћемо се посветити пажљивој анализи Лазићевог (ре)конструисања појма класе, како бисмо управо указали на оне сегменте његове теорије који могу бити злоупотребљени како би се извукли практични закључци који, по нашем мишљењу, противрече генералним настојањима самога аутора и његове студије.

4. Да ли је могуће задржати монолитност појма класе у сусрету са конкретним животом?

Као што смо рекли, Лазић, покушавајући да разјасни своје оперисање појмом класе и хеуристичку вредност овог појма, напомиње да се појам класе појављује на различит начин на различитим нивоима. Заправо његова анализа појма класе креће се кроз четири нивоа са различитим степеновима апстракције, при чему се од најапстрактнијег нивоа иде ка оним нивоима који су ближе конкретном животу. Имамо четири нивоа и на сваком од њих се категорија класе указује на начин својствен том нивоу:

1. први, најапстрактнији ниво „начина производње друштвеног живота“, на коме је категорија класе монолитна и на коме су класни односи апсолутно детерминишући за карактеризацију одређеног друштвеног система као што су феудализам, капитализам, социјализам, који се разликују међусобно управо по овом најопштијем „начину производње друштвеног живота“ (*Ibid.*: 29-30.)
2. други, нешто мање апстрактан ниво „друштвеноисторијског система“, који узима у разматрање различите друштвеноисторијске системе појединачно, попут нпр. капитализма, услед чега се утврђује постојање подсистема унутар претходног апстрактног класног јединства, тј. монолитног појма класе (својинског, политичког и културног подсистема) (*Ibid.*: 30/31.)
3. трећи, још мање апстрактан ниво „конкретно-историјског друштва“, који узима у обзир различита конкретна историјска друштва попут нпр. америчког капиталистичко-либералног, југословенског социјалистичко-самоуправног, итд., на коме имамо даљњу диференцијацију унутар претходно поменутих подсистема на које се већ, на претходном нивоу, разложио апстрактан и монолитан појам класе. На овоме нивоу се класни интереси показују као „парцијално диференцирани“ и „саме класе се појављују као унутрашње подељена, па и потенцијално сукобљена јединства“ (*Ibid.*: 31-33.)

4. и коначно на четвртом, најконкретнијем нивоу „свакодневног живота“, у коме су у обзир узети појединачни интереси појединаца, границе између класа се појављују као „провизорне и пропусне“, те овде појединац није одређен искључиво неким својим апстрактним класним пореклом, већ “може унутар тог сплета заузимати различите хијерархијске положаје“ (*Ibid.*: 34-35.)

Надаље ћемо претрести сваки од ова четири нивоа различитог степена апстракције како бисмо испитали практичне консеквенсе самог располагања појмом класе и могућа читања Лазићеве аргументације, сходно различитим практичним (да не кажемо класним) интересима.

Први најапстрактнији ниво је по нама управо онај ниво који ће бити најспорнији, јер се на њему уводи извесна класна „есенција“ која „производи“ одређени модел друштвеног живота, који је као такав управо због те своје класне „есенције“ различит од других модела друштвеног живота и непомирљив са њима, у смислу да није могућа њихова кохабитација у неком нпр. синтетичком „мешовитом“ моделу. На овоме нивоу, у једној екстремној дијалектици, постоје само теза и антитеза (нпр. капитализам и социјализам у свој својој „есенцијалној“ различитости), те међу њима није могућа било каква синтеза (нпр. у виду државе благостања), јер она мора нужно бити само маскирана теза или антитеза (у смислу у којем би, сходно овом гледишту, држава благостања била само маскирани, меки капитализам). Синтеза (која је наше трајно, не само методолошко, већ и практично опредељење, јер метода, као што смо видели у уводним деловима, у суштинском смислу није одвојива од праксе) на овом нивоу није могућа, односно није могуће премостити јаз који зјапи између различитих друштвених система, одвојених „начином прозиводње друштвеног живота“, који је класно условљен. Тако је на овоме нивоу појам класе монолитан и има тотализујући ефекат, јер условљава „есенцијалну“ различитост међу различитим друштвеним системима који су, у суштини, монолитни по својој класно условљеној структури. Апстракцијом највише врсте заправо је постигнут ефекат дисјункције *или-или* (*или* капитализам *или* социјализам, јер међу њима није могућа синтеза), што води револуционарним практичним консеквенсама опредељивања за један, односно против неког другог друштвеног система.

Но, већ на другом нивоу онога што Лазић назива „друштвеноисторијским системом“ нарушено је монолитно класно јединство од стране диференцирајућих подсистема, тј. подгрупа, које растачу јединствени класни оквир узрокујући „диференцирање јединствених класних интереса“ (*Ibid.*: 30.). Што се иде даље према конкретном животу и ка ономе, на трећем нивоу, што Лазић назива „конкретним-историјским друштвом“ све је теже одржив тотализујући, монолитни, појам класе, јер се различити подсистеми даље „унутрашње диференцирају“ (*Ibid.*: 32.).

Ипак, и поред увида да се на овом трећем нивоу класни интереси појављују као диференцирани, при чему је могућ сукоб између група које номинално, на оном најапстрактнијем првом нивоу, припадају истој монолитној класи, Лазић сматра да је тај сукоб „конкурентски“, а не „антагонистички“ (*Ibid.*: 33.), односно да различите друштвене групе задржавају свој хомогени класни квалитет без обзира што се емпиријском оку приказују као хетерогене групације које је могуће помирити само кориштењем апстракције највише врсте, односно монолитног појма класе. При томе се између „конкурентског“ и „антагонистичког“ сукоба успоставља квалитативна, *есенцијална*, разлика, што заправо представља „есенцијализовање“ друштвених односа сходно тези о непремостивом јазу између различитих друштвених система међу којима постоји ова квалитативна, *есенцијална*, разлика. Коначно, Лазић закључује да на овоме претпоследњем, трећем нивоу, посве блиском емпиријској свакодневици, о класама можемо говорити као о *друшћивеним* *групама* „чија међусобна сагласност у свакодневици није нужна и свеобухватна, те се појављује само у општем смислу, а не и у непосредном изразу“ (*Ibid.*: 33), чиме се признаје да је теза о класној монолитности валидна само уз хипертрофирану апстракцију, односно да у конкретној реалности друштвених односа није уочљива у „непосредном изразу“. Стога можемо поставити питање - зашто не, уместо о класама, говорити о пуким *друшћивеним* *групама*, са сопственим легитимним интересима, тј. зашто уместо тотализујућег појма класе не увести појам *друшћивене* *групе*, који је флексибилан и нема тотализујућу конотацију са револуционарним практичним консеквенсама, будући да су практичне консеквенсе појма „друштвене групе“, за разлику од појма „класе“, блиске концепцији парламентарне демократије, која све друштвене групе и њихове легитимне интересе мери истим аршином све док су спремне да учествују у парламентарној игри.¹⁰ Лазић и своди, коначно, на овом претпоследњем, трећем нивоу, класе на *друшћивене* *групе* „које формирају заједничке интересе... који су у принципу *сушћивављени* интересима других таквих група“ (*Ibid.*: 33.), при чему се онај не-

¹⁰ Наше читање ове студије није неутрално у смислу нормативних ставова и наша намера није да понудимо неку универзалну и обавезујућу анализу, јер као што смо видели у уводу, аутор овога чланка ни не верује у неки универзални ток историје обавезујући за све и оставља простора за различите историјске перспективе. Историјско-социолошка перспектива аутора овога научног чланка је условљена његовим средњекласним пореклом и његовим, сходно његовом класном статусу, „парламентарним предрасудама“, које управо воде тези о могућности класног компромиса. Свесни смо да би неки (нео)марксистички интониран аутор могао одговорити на нашу тезу о реалној интеграцији друштва путем парламента, да је парламент само средство одржавања класне неједнакости и у служби парцијалних класних интереса. Тешко ће бити одредити која је од ове две позиције у праву у теоријском смислу, јер су ове две позиције заправо практичне и суђење је овде неодвојиво од акције, односно теорија од праксе, па тако имамо различите праксе, убеђења и идеологије, с ону страну категорија истине и истинитости.

кадашњи тотализујући класни монизам разлаже у плурализму различитих интереса који имају неки веома лабав заједнички именитељ. И са овим се искорачује из тезе о тотализујућим класним односима и приближава се либералној теорији интереса (у њеној социјалдемократској варијанти)¹¹, који могу бити дивергентни и конвергентни, зависно од динамичне позиције различитих друштвених група. Као што смо раније напоменули, наша импресија је да ће се, у првом делу Лазићеве студије, којему је посвећен овај рад, борити две позиције – једна (нео)марксистичка тотализујућа и друга либералнија, коју можемо назвати социјалдемократском, и која исходи из оног дела Лазићеве методологије који је преузео од француске историографске „школе анала“. Та борба и унутрашња напетост између различитих потенција Лазићеве студије је видљива већ из тога што аутор покушава, и поред констатације о дифузним интересима у којима се појављују друштвене групе у конкретности, да покаже како се они (ти дифузни интереси) реконструишу у јединствену класну акцију (*Ibid.*: 33.), а то је по нашем мишљењу управо оно што ће бити тешко показати у конкретности, осим ако се не поsegне за апстракцијама највишег ранга. Несумњиво, свако социолошко објашњење мора да рачуна са апстракцијама, али треба избећи њихове тотализујуће последице, које несумњиво проистичу из тезе о непомирљивим класним интересима на најопштијем нивоу, јер из тога исходи немогућност синтезе тј. класног компромиса, већ су различите класе тј. на њиховим односима засновани различити системи, принуђени на међусобну борбу, јер не постоји неки политички или идеолошки мета-језик унутар којег би се различите класе споразумеле, јер свака од њих остаје у својој тотализујућој затворености.

Конечно, на последњем, четвртном, најконкретнијем нивоу „свакодневног живота“ имамо чак и разбијање претходне, какве-такве, кохерентности простих „друштвених група“ у смислу заступања јединствених интереса за које се те групе боре, што се чини спецификацијом индивидуалних друштвених позиција које се не оријентишу према било каквој апстрактној схеми. На овом нивоу „свакодневног живота“ појединци различито и субјективно тумаче свој друштвени положај, односно на овом нивоу који подлеже истраживањима емпиријске социологије „интереси се узимају онако како их интерпретирају појединци“ (*Ibid.*: 34.). Лазић устврђује да се „свакодневица не може тумачити као епифеномен општих историјско-структурних кретања“ (*Ibid.*: 35.) чиме разбија, претходни, тотализу-

¹¹ Овај либерално-социјалдемократски елемент ће бити посебно присутан у другом „историјском“ делу студије када ће се Лазић за социолошку анализу новије српске историје користити делима либерално оријентисаних српских историчара (Љ. Димић, Ј. Перовић, Д. Стојановић, итд.), те ће и сами његови закључци бити на многим местима либерални, о чему ће више речи бити у раду који планирамо да напишемо о Лазићевој социологији новије српске историје, односно о другом „историјском“ делу његове студије *Чекајући кайшиализам*.

јући карактер располагања појмом класе успостављен на оном првом најапстрактнијем нивоу. К томе још и говори о „чвршћем преплитању два сазнајна тока, оног који води од општег појма према појединачним појавама и назад, ка општим историјско-структуралним „фигурацијама“ (*Ibid.*), чиме се дефинитивно укида супрематија најапстрактнијег нивоа и његови тотализујући ефекти, који воде супсумцији дифузних интереса под монолитни појам класе, из кога исходе монистичке практичне последице, већ се успоставља плурализам становишта, који консеквентно води и практичном плурализму.

Надаље, све што смо рекли о Лазићевом (ре)конструисању појма класе може се рећи и о његовом одређењу појма *класној делања*, које спроводи кроз иста четири нивоа (*Ibid.*:35– 42.). И овај део доноси, на одређеним местима када је реч не толико о *класном* колико о пуком *колективном делању*, употребљиве анализе, с ону страну свих тотализујућих ефеката које имплицира сам појам класног делања на најапстрактнијем нивоу. Тако је посве успела, на пример, она анализа која говори о утицају традиције („историјски успостављених образаца“, како каже Лазић) на колективно делање, као и о утицају тзв. спољашњих чиниоца на колективно делање (*Ibid.*:39.). Уопште, читава анализа различитих фактора који утичу на колективно делање на нивоу „конкретно-историјског друштва“ је успела и реалистична (*Ibid.*:39-40.) и ту нису присутни било какви тотализујући ефекти. Ипак, у наставку су опет присутне неке тотализујуће тезе о, у оквиру политичког подсистема, јединственом колективном (политичком) деловању само оних класа које су доминирајуће (преко „трајног обједињавајућег делања државе“), док подређене класе не постижу јединство колективног делања, јер су расцепкане на фрагментисане организације, па исходи да подређене класе могу да остваре јединство колективног делања само у случају „класне побуне“ (*Ibid.*: 40.). Ово има нескривене револуционарне практичне консеквенсе на које читаво време указујемо у овоме раду и које у неком ригиднијем читању Лазићеве студије могу бити искориштене за дезавуисање његове на већини места социјалдемократске еволуционе (дакле, не револуционарне) позиције.

Но, и поред препознатих тотализујућих ефеката најапстрактнијег нивоа анализе, Лазићева запажања су појединачно коректна као, на пример, тамо где разматра деловање школског система и медија на успостављање система друштвених вредности и на окоштавање актуелних односа моћи (*Ibid.*: 41-42.). Надаље, читав део посвећен елитама (*Ibid.*:43-46.) је коректно и реалистично написан, јер се овде не залази у апстракције највише врсте са тотализујућим последицама, будући да се, како сам аутор каже, „елите...појављују као делатне групе тек на равни конкретно-историјски датог друштва“ (*Ibid.*:43.), односно овај појам се „аналитички појављује на историјски-конкретнијем плану“ (*Ibid.*:44.). Читаво разматрање односа између појма елите и појма класе (*Ibid.*:44-46) је вишедимензионал-

но, неискључујуће и са завидном интелектуалном ширином, коју је тешко пронаћи и у иностраној социолошкој литератури, која је по овом питању често једнодимензионална.¹² Коначно, Лазић на неким местима прави директан скок из тотализујућег располагања појмом класе/класног делања из кога следује теза о историјском детерминизму, у готово чисту либералну позицију која оперише ставовима о моралној одговорности појединаца услед њихове интринсичне индивидуалне слободе и одговорности према идеалистички схваћеним „универзалним вредностима људске заједнице“, те у овом контексту Лазић упућује на либералистички схваћену идеју правде и либералне ауторе као што су Ролс и Дворкин (*Ibid.*: 47-48., фус-нота 43.). Овим својим „скоком“ и „заокретом“ ка либералистички схваћеној идеји правде Лазић негира крути историјски и уопште друштвени детерминизам у тврдом смислу (*Ibid.*: 47-48.) и још веома вешто избегава прогресивистичку предрасуду (о еволутивном напретку људске историје) каква је била рецимо садржана код Маркса и Хегела (*Ibid.*: 51.), што његову целокупну позицију чини комплексном и сложеном. Управо због тога што је комплексна и сложена и са закључцима из којих ће се моћи извући различите практичне консеквенсе, Лазићева студија ће остављати могућност различитих читања, која се могу ставити у функцију не само различитих, већ управо противречних интереса. У закључном делу нашега рада ћемо указати управо на ова могућа различита читања Лазићеве студије и опречне практичне консеквенсе које проистичу из амбивалентности његове методолошке позиције.

5. Практичне консеквенсе методолошког/методолошких ставова

Већ смо, током претходних разматрања, рекли да је Лазићева методологија саткана од два елемента – првог, *историјско-релационог*, „броделовског“, који се састоји од суптилне анализе процеса дугог трајања у маниру француске „школе анала“, и другог, *класно-колективног*, који, у (нео)марксистичком маниру, располаже појмом класе и класног делања са тотализујућим последицама. Ова два елемента ће бити противречна тј. веома тешко ће се моћи сагласити њихове практичне последице, када се о њима рефлектује. Узимајући као пример *револуцију* као специфични историјско-друштвени феномен, покушаћемо у овим закључним напоменама сликовито показати различите практичне консеквенсе које следују из првог, односно другог елемента Лазићеве методологије, када се они примене на анализу ове специфичне појаве.

¹² Пример једнодимензионалности у третирању односа између појма класе и појма елите је студија Etzioni-Halevy, 1993. за коју и Лазић мисли да ову проблематику поставља на „једноставан начин“ (*Ibid.*:44.).

Сходно првом „броделовском“ методолошком обрасцу који проучава процесе дугог трајања, *револуција као феномен* неће бити само дискутабилна у практичном смислу, већ и суштински немогућа у епистемолошком смислу. Наиме, ова методологија проучава управо *процесе дугог трајања* сходно базичном уверењу да се краткорочне и тренутне историјске појаве могу тумачити тек њиховим повезивањем са овим *процесима дугог трајања* унутар којих се друштвене структуре постепено таложе у дубини друштвене подлоге резултирајући површинским друштвеним рељефом. Тако ће се сходно овој методологији револуција моћи схватити само као конкретна, емпиријска провала оних тенденција које су се дуго гомилале у дубинама друштвене подлоге. Иако наизглед до револуције долази нагло и неочекивано, сходно овом начину мишљења њени узроци су, заправо, дубоки и константни, те она представља само емпиријски догађај који би се пре или касније десио на сличан начин сходно деловању дубинских историјско-социолошких структура. Револуција није тако неки волунтаристички акт који би могао преко ноћи променити површински друштвени рељеф, већ је она само једна тачка у континуираном друштвеном развоју - емпиријски видљивија од осталих тачака - али суштински једнако везана за *процес дугог трајања* који ју је условио, баш као и остале тачке које се налазе унутар датог дуготрајног процеса. Револуција тако ништа не доноси у квалитативном смислу што не би било присутно у друштвеној структури и пре њеног избијања, односно она је само квантитативна кулминација оних тенденција које су се скупљале и пре њеног избијања, и које су, као њене претпоставке, и омогућиле њену провалу.¹³ Метафорично говорећи, револуција је само кап која се прелила из препуне чаше, али сама чаша се пунила дуго и константно. У овоме смислу револуцију као појаву тумачи велики претеча и далеки рођак француске „школе анала“ Алексис де Токвил (Токвил, 1994.) и у овоме истоме смислу ће је растумачити један од историчара који је у једном периоду свиг стварања био близак „школи анала“ Франсоа Фире (Фире, 1990.)¹⁴ Једноставно говорећи, када се у игру уведе појам *процеса дугог трајања*, као што то чини „школа анала“, онда се нужно појму *револуције* одузима самониклост и било какав волунтаристички призивок. Коначно, насупрот појму *револуције*, појам *процеса дугог трајања* из себе консеквентно изводи појам (политичке и друштвене) *еволуције*, у смислу постепеног таложења дубинских друштвених наслага, које узрокују површински друштвени рељеф. Напо-

¹³ Веома опсежном темом односа квантитета и квалитета и могућностима прелажења квантитета у квалитет у друштвеној структури се овде свакако не можемо бавити. Ову ситуацију једноставно покушавамо објаснити метафором која следује даље у тексту.

¹⁴ Иако ће се Фире у каснијој фази стварања дистанцирати од „школе анала“ и одбијати сврставање у припаднике ове школе, у његовом мишљењу историје трајно ће остати неки моменти условљени његовом раном припадношћу овој школи.

слетку, практичне консеквенсе појма *процеса дугог трајања* су у скептицизму према наглим друштвеним резovima попут управо револуције, јер су они из ове перспективе управо илузорни и када би морали негде да ситуирамо практичне и политичке консеквенсе методологије „школе анала“ онда би то свако било негде у близину социјалдемократије и њеног идеолошког језгра које почива на ставу о постепеним, градуалним променана и о могућности „прелазних“, „мешовитих“ друштвених модела. Напоследку, да заостримо – сходно овом начину мишљења сви друштвени модели су заправо „прелазни“, јер не постоји њихова есенција, већ је „есенција“ у сталном мењању и преображавању.

Са друге стране, марксистичка теза о „начину прозиводње друштвеног живота“ који је класно структуриран и сходно којему се могу разликовати различити друштвени модели/друштвени системи – феудализам од капитализма, капитализам од социјализма итд. – води поставци о некој структурној „есенцији“, базираној на специфичним класним односима, која конституише различите друштвене системе и која стоји у њиховој сржи као својеврсна *differentia specifica* која потпуно детерминише логику одређеног друштвеног модела. Као што смо већ напоменули у делу који се бавио Лазићевом анализом појма класе и њеним тотализујућим ефектима - појам класе, односно класних односа, конституишући је за различите друштвене системе који се могу прецизно разликовати једни од других и међу којима, управо због тотализујућег деловања основних класних односа, није могућ било какав компромис у виду неког „мешовитог“ система. Практична последица која из тога консеквентно исходи је претпостављање револуције еволуцији, и као таква она је управо супротна еволуционистичкој практичној последици која исходи из методологије која се концентрисала на проучавање процеса дугог трајања у маниру француске „школе анала“. Наиме, уколико се на аналитичком нивоу истакне теза о непремостивој разлици између различитих друштвених система/друштвених модела, односно њихових основних класних односа, њене практичне последице могу бити у оправдавању немогућности комуникације између различитих друштвених модела и евентуалних компромисних облика међу њима попут поменуте државе благостања, те су, сходно консеквентно изведеној овој позицији, различити друштвени системи осуђени на међусобну борбу. Из ове тотализујуће класне позиције која исходи из једног, неомарксистичког, дела Лазићевог методолошко-епистемолошког становиша произлазе револуционарне практичне импликације сходно којима нпр. капитализам није могуће еволуционо променити, већ само револуционарно укинути. Ово ће бити у супротности са другим, „броделовским“, делом Лазићеве методолошко-епистемолошке позиције, чије су практичне импликације, као што смо видели, еволуционистичке у смислу политичко-друштвене еволуције и давања предности реформистичким друштвеним пројектима у односу на оне револуционарне. Сходно

консеквентно изведено овоме „еволуционистичком“ начину мишљења, довољно је да се реформама емпиријска стварност прилагоди дубинским историјско-социолошким структурама, уместо да се тражи темељна револуционарна промена друштвене подлоге - што је на крају крајева и немогуће и неизводиво у смислу наглих скокова.

Коначно, посматрано кроз призму практичних импликација, Лазићева методолошко-епистемолошка позиција ће стално бити разапета између (нео)марксистичког револуционарног и социјалдемократског еволуционистичког елемента, који произлазе логично из два елемента његове методологије – први из онога што дугује (нео)марксистички (ре)интерпретираном појму класе, други из историографске методе француске „школе анала“ која је говорила о „процесима дугог трајања“ у којима нема наглих скокова и промена, већ имамо један еволуитивни след збивања. У самом закључку читаве своје студије (*Ibid.*: 252-254.) Лазић несумњиво стаје на социјалдемократску еволуциону позицију тезом да је у Србији да би се уопште трансформисао постојећи псеудо-капиталистички систем (а у суштини стари трули државоцентрични систем, дестимулативан по друштвени развој) потребно најпре успоставити функционални капиталистички систем са функционалним тржишним односима. Но, његова студија би могла бити „погрешно“ прочитана управо у погледу тумачења „настанка нових класних односа у Србији“, услед амбиваленције садржане у њеном првом „теоријском“, односно методолошко-епистемолошком делу, изазване неомарксистичком интерпретацијом појма класе.

Док је посве извесно да Лазићеве тезе, у њиховој коначници, примењене на Србију у којој данас живимо, нису револуционарне, него управо еволуционистичке, у смислу да је потребно најпре реализовати функционални капитализам да би се он тек у следећем кораку надишао и ублажио, због чега се и читава његова студија зове „Чекајући капитализам“ - посве је могуће да неко, наведен трагом (нео)марксистичког тотализујућег појма класе који избија из једног елемента Лазићеве методолошко-епистемолошке позиције ову студију прочита у маниру у којем не би „чекао капитализам“, већ би управо нашао оправдање да га угуши у његовом ионако крњем и неправилном облику у којем се он јавио у Србији. Једноставно говорећи, уместо да Лазићева студија буде схваћена као „чекање капитализма“ не само на дескриптивном већ и на нормативном нивоу, она веома лако може бити прочитана као „збацивање капитализма“ у смислу покушаја да се револуционарно промени структура „нових класних односа у Србији“. Будући да Лазић структуру „нових класних односа у Србији“ карактерише унутар процеса „прикључивања капиталистичкој полу/периферији“ (Лазић: 62-68), односно да „нове класне односе у Србији“ сасвим реалистично посматра унутар процеса изградње (трајно закаснелог) капитализма у Србији, а да је у првом делу студије

сам капитализам описао као друштвени модел чији „начин производње друштвеног живота“ није могуће ублажити чак ни системом државе благостања, аутор се доводи у позицију да буде погрешно протумачен. Наиме, уколико су „нови класни односи у Србији“ у суштини капиталистички односи, а уколико је сам капитализам друштвени модел који је детерминисан искључиво тим базичним класним односима које није могуће ублажити било каквим мерама иманентним систему, могло би се поставити оправдано питање зашто уопште успостављати такве односе у Србији, поготово што у њој ионако не постоји плодно тло за њихово успостављање због читавог историјског тока описаног управо у овој студији. Штавише, могло би се кренути у правцу револуционарног позивања на укидање ионако крхких и структурално нестабилних „нових класних (капиталистичких) односа у Србији“, што би било у складу не само са доминантним тежњама већине српског друштва данас, незадовољног транзицијом и њеним резултатима, већ и са доминантним тенденцијама оних дубинских социолошко-историјских структура које су онемогућавале успостављање капитализма у српском друштву и онда када му је било време. Лазићеви сасвим исправни аргументи да се „чекање капитализма“ у Србији, односно његова изградња, исплате првенствено у погледу стварања претпоставки да се грађанско друштво коначно еманципује од ригидне државоцентричне традиције, могли би у том случају да падну у воду, јер би се жртва (изградња капитализма) чинила превелика, а добици (аутономија грађанског друштва и овладавање друштва над државом) премали.¹⁵

Напоследку, Лазићеви финални аргументи о „чекању капитализма“ и о целесходности таквог чекања били би ојачани да сам аутор није у првом методолошко-епистемолошком делу своје студије став према капитализму и уопште „начинима производње друштвеног живота“ обојио (нео)марксистичком интонацијом, већ нпр. „мешовитом“ интонацијом државе благостања и да је уместо наратива из кога исходи нужност класне борбе корстио наратив из кога исходи теза о „класном компромису“, те да је искористио овај „компромисни“ наратив за касније тезе о оправданом „чекању капитализма“ у Србији, који би могао бити модификован у правцу државе благостања. Истина је да би парадигма и наратив државе благостања у њиховим практичним консеквенсама отежали еманципацију „утушеног“ српског друштва у односу на репресивну српску државу и да би можда ту репресију чак и поспешили, али би истовремено омогућили да се српско друштво еманципује корак по корак, и да избегне „шок терапију“ у којој би од некадашњег командног државоцентричног модела били преко ноћи бачени у нови

¹⁵ Ово се на практично-политичком плану десило Зорану Ђинђићу чији је програм имао велике потешкоће да придобије већину у српском друштву, управо зато што се тражена жртва чинила превеликом, а очекивани добици премалим.

анархични друштвеноцентрични модел са капиталистичким друштвеним односима. Но, овај проблем је веома сложен, јер за било какву апликацију парадигме државе благостања у Србији остаје питање – да ли ју је уопште могуће инаугурисати, уколико се претходно не деконструише рђава и непродуктивна државоцентрична традиција, не успостави функционални капитализам и он, коначно, тек у наредном кораку, не трансформише у „социјални капитализам“ у смислу државе благостања. Лазић у својој студији сматра да морамо прогутати ову горку пилулу „чекања капитализма“ да би ствари истерали на чистац и аутор овога научног чланка нема ништа против таквих закључака, али смо у овом истраживању покушали да покажемо да би сам начин на који се користи израз „капитализам“ у првој делу Лазићеве студије могао да баца у воду све оно што он жели да постигне тим појмом у друга два дела, а посебно у закључку студије. Лазић једном на капитализам гледа из (нео)марксистичке перспективе, други пут из реформистичке перспективе – не чинећи то експлицитно, већ посредујући однос према капитализму као централном и насловном мотиву своје студије самом својом методолошком позицијом која је заправо двојака, па можемо говорити о две различите методолошке позиције Лазићеве студије. У овоме раду покушали смо да истражимо различите практичне консеквенсе ових двеју Лазићевих методолошких „позиција“, односно ова два елемента његове, наизглед, јединствене методологије. Закључци до којих смо дошли су да два елемента Лазићеве „јединствене“ методологије воде различитим и међусобно супростављеним практичним консеквенсама, чиме се омогућују различита читања ове студије сходно различитим конкретним (класним) интересима. Онима који су у данашњој Србији у подређеном друштвеном положају (условно речено „нижим“ слојевима) сигурно неће бити занимљиви, а ни убедљиви Лазићеве аргументи о „чекању капитализма“ као о нужној фази еманципације друштва од државе која би и њима дугорочно могла донети корист, и за такав став би потпору могли наћи у оним деловима с почетка Лазићеве студије у којима се капитализам карактерише као систем са ригидном класном „есенцијом“ у којој им је губитничко место загарантовано. Ови слојеви, након неког хипотетичног читања ове студије, не би уопште „чекали капитализам“, већ би веома радо чекали његов слом. Неко површније и радикалније читање ове студије могло би послужити управо свима онима, који су незадовољни „новим класним односима у Србији“ и који су уморни од „чекања капитализма“, да из тога извуку радикалне закључке услед чега би опет имали у српском друштву револуционарне варнице, веома лако запаљиве управо у друштву коме по дефиницији недостаје стрпљења и које је научило, како то показује управо Лазићева студија и њена анализа новије српске историје, да тражи разноврне „друштвене“ пречице, место да се препусти мирној еволуцији. Ово радикално читање Лазићеве студије би потпору могло наћи у оним деловима његове књиге у који-

ма располагање појмом класе има тотализујуће ефекте, те смо управо то настојали да покажемо у овом научном чланку.

На срећу, могућа су и вероватно ће бити претежнија и друга, мање радикална, читања ове студије, првенствено од стране оних којима је она по нашем мишљењу и намењена – од стране средњих слојева, који у њој могу да нађу подстицај за изградњу самосвести о сопственом месту унутар „процеса дугог трајања“ новије српске историје, и консеквентним друштвеним акцијама које из овога „места“ тј. позиције треба да исходе у будућности.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бродел, Ф. (1992). *Сјиси о историји*. Београд: СКЗ.
- Burns, R. M., Rayment – Pickard, H. (2007). *Philosophies of History, From Enlightenment to Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- Цветићанин, Н. (2008). *Епоха с оне стране левце и деснице*. Београд: Службени Гласник – Институт друштвених наука.
- Цветићанин, Н. (2010). Процес конституисања политичке и друштвене елите у српском друштву – проблем дисконтинуитета и „флукутирајућег“ легитимитета. *Национални интерес* VI (3): 107-146.
- Цветићанин, Н. (2011). *Circulus vitiosus* српске историје, кретање међу екстремима и немогућност успостављања одрживе друштвене синтезе. У: С. Михајловић (прир.), *Дометни транзиције од социјализма ка капитализму*, Београд: Фондација Фридрих Еберт, стр. 117-131.
- Фире, Ф (1990). *О француској револуцији*. Београд-Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Foucault, M. (1991). *A Foucault Reader*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Etzioni-Halevy, E. (1993). *The Elite Connection*, Cambridge: Polity Press.
- Kursar, T. (2011). Епоха с оне стране левце и деснице. *Političke perspektive* I (2): 101-105.
- Лазић, М. (2011.). *Чекајући капитализам, Насијанак нових класних односа у Србији*. Београд: Службени гласник.
- Недовић, С. (2005). *Држава блајостиња; идеје и политика*. Београд: Цесид-Цупс.
- Токвил, А. (1994.) *Сјари режим и револуција*. Сремски Карловци-Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Neven Cvetićanin
Institute for Social Sciences
Belgrade

Summary

METHOD AND PRAXIS - PRACTICAL CONSEQUENCES OF METHODOLOGICAL STANDPOINT/STANDPOINTS

This paper analyzes Mladen Lazic's study "Waiting for capitalism". Attention is given to the first part of this study in which the author has specified the theoretical basis of his own research and his own methodological position. This paper investigates aforementioned methodological position from the view of its possible practical consequences and inside this methodological position recognizes two elements. The first element comes from the so-called. historical-relational method which author use in the manner of the French "Annales school", which studies the processes of long duration. The second arises from the (neo)marxist concept of class and class action. After examination of these two elements of Lazic's methodological position is concluded that from them resulting different practical consequences in relation to social changes, since the method is inseparable from the practice in the sense that the theory is funded by practical habitus of its author. From historical-relational method stems favoring the evolution of social change, and this methodological point of view is compatible with gradual approach of socialdemocracy. From the (neo)marxist concept of class stems the thesis with potentially revolutionary consequences. Therefore, it will be possible different readings of this Lazic's study, especially in the section that talks about "the emergence of new class relations in Serbia" and "waiting for capitalism" as a means of emancipation of Serbian society from Serbian state. Because of ambivalence of methodological form that is used i.e. ambivalence of practical consequences arising from used methodology/methodologies, the study "Waiting for capitalism" gave possibility of both - the moderate and the radical reading, according to practical position of the reader.

Key words: method, praxis, historical-relational method, class, class action, evolution/revolution